

Key words: *Attitude, values-based attitude to the nature, emotional and value attitude to the nature, creativity, psychological and pedagogical mechanisms of developing values-based attitude to the nature.*

Молчанок Ольга Василівна – завідувач кафедри природничих дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна). E-mail: ov888@ukr.net

Molchaniuk Olha Vasylivna, Head of the Chair of Natural Sciences, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine). E-mail: ov888@ukr.net

УДК 37[502:31:13]37.01:57(477)

НООСФЕРНА КОНЦЕПЦІЯ ШКІЛЬНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УЧНІВ

Н. І. Новикова

ORCID 0000-0002-4284-2332

У статті розглянуто теоретичні та методологічні засади формування духовності учнівської молоді та шляхи її реалізації. Доведено потребу розробки й упровадження нових концептуальних основ для вирішення проблем виховання людини, зокрема екологічної етики та ноосферної концепції, засобами шкільної біологічної освіти. Проаналізовано сутність ноосферної концепції як основи виховання особистості нового типу: духовної, гуманної, креативної, діяльної, відповідальної. Окреслено особливості дидактичного, наукового й організаційно-методичного забезпечення шкільної біологічної освіти як засобу реалізації культуросентричної парадигми – пріоритетної в сучасному освітньому процесі Нової української школи. Доведено феномен духовності особистості як багатоаспектну проблему та міждисциплінарний характер холистичного підходу в педагогіці. Розкрито багатозначність поняття «холізм» та його застосування для пояснення цілісного підходу до предметів або явищ. Наголошено на необхідності впровадження холистичного навчання в аспектах двох моделей: багатовимірної та багаторівневої як шляху духовного і морального вдосконалення, розвитку світоглядної культури учнівської молоді. Охарактеризовано визначальну роль духовності людини,

планетарного ноосферного розуму, духовно-орієнтованих освіти і науки як головних пріоритетних чинників суспільного прогресу в період поступового переходу в нову ноосферну епоху. Окреслено завдання й умови розвитку сучасної біологічної освіти, що уможливить виховання духовності шкільної учнівської молоді у ноосферному вимірі в соціокультурному просторі загальноосвітнього закладу.

Ключові слова: *ноосферна концепція, шкільна біологічна освіта, холізм, синергетика, аксіологія, духовність.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Реформування освітньої галузі передбачає формування цілісної гармонійної особистості, яку характеризує творча діяльність, свобода й широта мислення, духовний розвиток. Суспільні зміни в країні можливі завдяки культурі, що транслюються через виховання й освіту. У кожному історичному періоді віддзеркалюється духовний стан людства й окреслюється свій ідеал людини.

Економічний, політичний і духовний занепад у сучасному українському суспільстві негативно впливає на виховання моральних основ міжособистісних відносин учнівської молоді, її духовний розвиток, особистісну самореалізацію, ставленню до довкілля. Актуалізується питання відповідності системи освіти вимогам сучасного суспільства, що спонукало педагогічну громадськість до обговорення і впровадження холистичного підходу у реформуванні освіти на основі поліпарадигмальності, що уможливить реалізацію ідеї про всебічний розвиток особистості.

Сучасна теорія і практика виховання учнівської молоді тісно пов'язана з навчальним процесом у загальноосвітніх закладах. Аналіз Концепції національного виховання, Закону України про освіту, Концепції екологічної освіти засвідчує домінування впродовж багатьох років антропоцентричної парадигми в навчанні предметів біологічного циклу, що сприяла звеличенню сутності людини над іншими природними системами та недбалому ставленню до основних закономірностей розвитку живої природи. Культуроцентрична парадигма як пріоритетна в сучасному освітньому процесі Нової української школи відображає ідеї виховання особистості через зміст та цінності культури. Зміна духовних орієнтирів сучасного суспільства і виховного процесу потребує нової методології, розробки й упровадження нових концептуальних основ для вирішення проблем виховання людини, зокрема екологічної етики та ноосферної концепції, засобами шкільної біологічної освіти.

Саме тому актуалізується потреба формування у школярів духовних основ ноосферного сприйняття довкілля з урахуванням положень екологічної етики та пошук шляхів вирішення проблеми моральних стосунків між людиною і природою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Філософсько-методологічні засади розвитку шкільної освіти, зокрема і біологічної, висвітлено в роботах І. Акопяна, Р. Акоффа, В. Бондаря, Б. Всесвятського, Й. Гілецького, В. Кузьміна, В. Плахотника, П. Сікорського, К. Ягдовського.

Проблема розвитку особистості в різних аспектах культурного простору відображена в роботах, М. Бердяєва, В. Біблера, Г. Васяновича, П. Гуревича, А. Дистервега, А. Єсіна, В. Зеньківського, І. Ільїна, М. Кагана, П. Каптерева, Ю. Лотмана, М. Пирогова, В. Соловйова, А. Ушакова, К. Ушинського.

У ряді психолого-педагогічних досліджень (І. Бех, Г. Блонський, Л. Виготський, Б. Ельконін, І. Зязюн, О. Леонтєв, М. Рубінштейн, О. Троцька, В. Шадриков, Г. Шевченко) обґрунтовується найвища цінність людської особистості, підкреслюється роль культури у її гармонійному формуванні, вплив цінностей на спосіб життя і поведінку людини. Результати останніх досліджень О. Асмолова, А. Здравомислова окреслюють роль культури у визначенні змісту цінностей людини.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної літератури з означеної проблеми виявив фрагментарне висвітлення окремих аспектів досліджуваного феномену. За окресленою проблемою можна виділити основні напрями наукових розвідок, які лежать в основі упровадження нових підходів до формування духовної особистості школяра:

– визначення концептуальних засад розвитку шкільної біологічної освіти (Л. Гуцал, І. Зверев, О. Мегем, Н. Мішук, І. Мороз, М. Скиба, А. Степанюк);

– формування екологічної складової навчально-виховного процесу (О. Біда, Г. Білявський, В. Бровдій, В. Вербицький, О. Колонькова, І. Костіков, О. Пруцакова, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, С. Рудишин, А. Савина, С. Шмалей);

Завдання формування духовної культури учнів передбачає інтерналізацію як прийняття особою норм, цінностей, поглядів, що зовні пропагуються вчителями, батьками, вихователями, суспільною групою; та

окреслюється як один із головних механізмів соціалізації та суспільного розвитку людини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у висвітленні теоретичних і методологічних основ формування духовності учнівської молоді. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розкрити сутність ноосферної концепції в шкільній біологічній освіті, окреслити завдання й умови розвитку сучасної біологічної освіти, що уможливить виховання духовності шкільної учнівської молоді у ноосферному вимірі в соціокультурному просторі загальноосвітнього закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Сучасна епоха характеризується посиленням гуманістичної спрямованості освіти, її поліпарадигмальністю як існування декількох методологічних систем, які, за І. Фомічовою, містять моделі для гармонійного цілісного розвитку особистості. Так, міждисциплінарний характер у педагогіці має холістичний підхід. Поняття «холізм» є багатозначним; його застосовують для пояснення цілісного підходу до предметів або явищ. Розробка філософської концепції холізму належить Яну Христіану Смутсу, який запровадив теорію розвитку та як один із засновників філософської течії сучасного холізму вважав, що головним фактором еволюції є прагнення до створення цілісностей. Вершиною еволюції є особистість з притаманними їй різноманітними фізичними і духовними частинами та яскравою індивідуальністю (Smuts, 1926).

З кінця 70-х років ХХ століття серед прихильників холізму були Р. Нава, С. Форбс та інші (Nava, 2000; Forbes, 2003). В контексті досліджуваної проблеми значної уваги заслуговують ідеї Г. Рамона Нави, який на 8-й Міжнародній конференції з питань холістичного навчання (листопад 2000 року) окреслив дві моделі навчання: багатовимірну та багаторівневу. В багатовимірній моделі розглянуто шість сфер мислення і вираження: когнітивну, соціальну, емоційну, фізичну, естетичну і духовну, які взаємодіють і взаємно доповнюють одна другу. Проте, якщо розвиток однієї зі сфер випереджує інші, це призводить до дисбалансу. Так, зокрема, посилення когнітивної сфери призведе лише до розвитку логіки. Багаторівнева модель навчання передбачає п'ять рівнів свідомості: особистісний, рівень громади, соціальний, планетарний і космічний, але частину кожного рівня становить духовний (Nava, 2000). У роботі «Холістичне навчання: аналіз його ідей та сутності» Скот Форбс зазначає, що лише холістичний підхід до навчання уможливить реалізацію ідеї про всебічний розвиток особистості (Forbes, 2003).

Як зазначає Т. Тюріна, «падіння духовно-морального рівня підростаючого покоління, панування бездуховності у засобах масової інформації, негативний інформаційний простір, бездуховний тип культури, пропаганда егоцентризму, насилля, низьких ідеалів та індивідуалістичних цінностей, особистісного самоствердження через матеріальне благополуччя і успішну кар'єру призвело до глибокої духовної кризи нашого суспільства...» (Тюріна, 2018, с. 1). Саме тому духовне відродження українського суспільства стане можливим за умови переорієнтації мети і змісту сучасної освіти на виховання духовності нової генерації.

Феномен духовності особистості як багатоаспектна проблема вимагає залучення багатьох наук у дослідження цього феномена: соціально-гуманітарних, природничих тощо. Так, виховання духовності особистості у контексті християнської релігії висвітлено у працях сучасних дослідників: О. Вишневського, В. Жуковського, В. Кафарського, В. Онищенко, Т. Тхоржевської.

Педагогічний аспект духовності представлено у працях С. Гончаренка, І. Зязюна, Н. Маслової, В. Оржеховської, І. Підласого, Г. Сагач, Г. Шевченко та ін.

Предметом нашої уваги стала сутність духовного розвитку особистості, особливості організації її духовного виховання в освітньому процесі з біології, формування духовних потреб та духовна самореалізація особистості.

Природознавча освіта і біологічна зокрема покликана забезпечити реалізацію гуманітарної ролі природничо-наукових знань з метою збереження і перетворення довкілля, формування здорового способу життя, духовного збагачення населення. Питання ноосферної освіти, виховання високодуховної людини з ноосферним рівнем свідомості розробляють у своїх працях вітчизняні дослідники: М. Гончаренко, А. Кузнецова, М. Курик, О. Троцька, Т. Тюріна.

Період поступового переходу в нову ноосферну епоху характеризується визначальною роллю духовності людини, планетарного ноосферного розуму, духовно-орієнтованих освіти і науки як головних визначальних чинників суспільного прогресу. У дослідженні Т. Тюріної розглянуто методологію виховання духовності студентської молоді у контексті ноосферної освіти з орієнтацією на аксіологічний і синергетичний підходи. Застосування аксіологічного підходу зумовлено розглядом духовності, високих ідеалів як найголовніших цінностей, на основі яких формуються ставлення молоді до себе, довкілля, суспільства, природи, Всесвіту. Синергетика трактує людину як надскладну відкриту інформаційно-енергетичну систему в постійному саморозвитку, що

підпорядковується єдиним універсальним законам еволюції і самоорганізації. використовує міждисциплінарний підхід, ґрунтується на синтезі соціально-гуманітарних і природничих наук щодо вивчення природи і духовності людини (Тюріна, 2018, с. 12). Академіком Г. Шевченко підкреслено провідну роль освіти і виховання у формуванні духовної особистості, що забезпечить збереження моралі, природних багатств, національно-культурної ідентичності (Шевченко, 2015, с. 220).

У наш час актуалізується впровадження у шкільний освітній процес ноосферної концепції, у витоків якої був В. Вернадський. Предметом нашої уваги стала сутність духовного розвитку особистості, особливості організації її духовного виховання в освітньому процесі з біології, формування духовних потреб та духовна самореалізація особистості. Кожний із 4-х компонентів змісту біологічної освіти виконує свою функцію у формуванні духовності учня: 1. Інформаційний (знання про природу і способи її пізнання; питання космопланетарної природи людини, її взаємодії та взаємозв'язків із Космосом, ноосфери, ноосферної цивілізації, які стали предметом досліджень В. Вернадського у 20-х роках ХХ століття. 2. Операційний (уміння: загальнонавчальні та спеціальні); 3. Творчо-пошуковий (досвід творчої екологічної діяльності); 4. Ціннісно-смысловий (емоційно-духовноціннісне ставлення до навколишнього світу, інших людей, до себе).

Шкільні програми з курсу загальної біології та програми факультативних занять екологічного спрямування містять такі поняття, як «біосфера», «ноосфера», «ноосферне суспільство», «ноосферна людина», «ноосферна освіта», «ноосферна свідомість», що є важливою ознакою прийдешньої ноосферної епохи. Виховання високодуховної людини можливе за умови взаємодії всіх 4-х змістових компонентів природничої освіти. Так, творчо-пошуковий компонент як досвід творчої екологічної діяльності учнів реалізується впродовж багатьох років при проведенні Всеукраїнських учнівських екологічних олімпіад, започаткованих МОН України як захист екологічних проектів у рамках біологічної олімпіади з 1995 року.

Критерієм сформованості духовної особистості виступає сукупність якостей особистості - чесноти, що відображають її духовну, моральну сутність, тобто цілісний характер, який складають такі якості особистості, як доброта, чуйність, толерантність, вміння співпереживати, духовність, моральність, та слугують орієнтиром розвитку особистості в культурному середовищі.

Отже, осмислення наукових джерел і практичний досвід дозволяє окреслити важливі завдання, що стоять перед шкільною біологічною

освітою в аспекті ноосферного сприйняття довкілля: 1) розвиток в учнів пізнавального інтересу до вивчення природи; 2) засвоєння знань, що становлять основу предметів природничого циклу; 3) розвиток загальнонавчальних і спеціальних умінь, способів діяльності; 4) формування емоційно-ціннісного ставлення учнів до навколишнього середовища, переконань у тому, що пізнання природи дає змогу раціонально її використовувати й охороняти, усвідомлення людини як найвищої цінності (визначає домінуючий принцип загальнолюдської культури); 5) використання традицій національної культури в духовному й моральному вихованні, організація освітнього процесу за принципом культуровідповідності, свобода вибору і відповідальність за нього; 6) упровадження різноманітних видів духовно-практичної діяльності як аксіологізації виховного простору.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, окреслено загальну методологію формування духовності учнівської молоді: культуроцентричну парадигму, ноосферну концепцію, холістичний, аксіологічний і синергетичний підходи.

Основними умовами розвитку сучасної біологічної освіти в ноосферному вимірі є: забезпечення знансєвого підходу до фундаментальних законів природи, формування наукового світогляду і сучасної наукової картини світу; посилення уваги до формування вмінь, навичок і ставлень учнів; реалізація виховного потенціалу шкільного курсу біології через розробку й вдосконалення духовно-морального виховання школярів у контексті загальнолюдських і національних цінностей. Зазначені напрями розвитку шкільної біології нерозривно пов'язані між собою та здійснюють взаємний вплив.

Формування духовності в учнівської молоді забезпечує розвиток: високого рівня самосвідомості, здатності орієнтуватися у світі духовних і моральних цінностей, діяльнісного підходу до освітнього процесу, творчості, вміння критично мислити, самовдосконалення. Поступова підготовка свідомості учнів до майбутньої ноосферної епохи через освіту, наукове дослідження проблем, пов'язаних із ноосферним майбутнім (ноосферним суспільством, освітою, ноосферною людиною, зокрема виховання духовності учнівської молоді у ноосферному вимірі) являє особливий інтерес для теорії і практики сучасної дидактики та її подальшого розвитку.

Література

1. Nava, Ramon G. A Multi-dimensional Multi Perspective of Holistic Education: An Integrated Model. URL : <https://ramongallegos.com/english/> (дата звернення : 22.09.2018).

2. Smuts Jan Christian. Holism and Evolution; N. Y. Macmillan. 1926.
3. Тюріна Т. Г. Виховання духовності студентської молоді у контексті ноосферної освіти : автореф.... дис. д-ра пед. наук : 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ, 2018. 41 с.
4. Forbes Scott H. Holistic Education: An Analysis of Its Ideas and Nature. 2003.
5. Шевченко Г. П. Одухотворений образ Людини Культури XXI століття: процес його виховання у вищій школі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць*. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. Вип. 5(68). С. 213-224.

References

1. Nava, Ramon G. *A Multi-dimensional Multi Perspective of Holistic Education: An Integrated Model*. Retrieved from <https://ramongallegos.com/english/> (date of appeal: 22.09.2018).
2. Smut, Jan Christian (1926). *Holism and Evolution*; N. Y. Macmillan (eng).
3. Tyurina, T. G. (2018). *Vykhovannya dukhovnosti student-s'koyi molodi u konteksti noosfernoyi osvity [Upbringing of the spirituality of student youth in the context of noosphere education]*. (Abstract of Doctor of Pedagogical Sciences Thesis) Kiev (ukr).
4. Forbes, Scott H. (2003). *Holistic Education: An Analysis of Its Ideas and Nature* (eng).
5. Shevchenko, G. P. (2015). *Odukhotvorenyi obraz Liudyny Kultury XXI stolittya: proces yogho vykhovannya u vyshhiy shkoli [Spiritualized image of man of culture of the XX1st century: the process of its upbringing in higher school]*. *Spirituality of a Personality: Methodology, Theory and Practice*, # 5(68), 213-224 (ukr).

НООСФЕРНАЯ КОНЦЕПЦИЯ ШКОЛЬНОГО БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Н. И. Новикова

В статье рассмотрены теоретические и методологические основы формирования духовности учащейся молодежи и пути ее реализации. Доказана потребность разработки и внедрения новых концептуальных основ для решения проблем воспитания человека, в том числе экологической этики и ноосферной концепции средствами школьного биологического образования. Проанализирована сущность ноосферной концепции как основы воспитания личности нового типа: духовной, гуманной, креативной, деятельной, ответственной. Определены особенности дидактического, научного и организационно-методического обеспечения школьного биологического образования как средства реализации культуроцентричной парадигмы – приоритетной в современном образовательном процессе Новой украинской школы. Доказан феномен духовности личности как многоаспектной проблемы и междисциплинарный характер холистического

подхода в педагогіці. Раскрыта многозначность понятия «холизм» и его применение для объяснения целостного подхода к предметам или явлениям. Отмечена необходимость внедрения холистического обучения в аспектах двух моделей (многомерной и многоуровневой) как пути духовного и нравственного совершенствования, развития мировоззренческой культуры учащейся молодежи. Охарактеризована определяющая роль духовности человека, планетарного ноосферного разума, духовно-ориентированных образования и науки как главных приоритетных факторов общественного прогресса в период постепенного перехода в новую ноосферную эпоху. Определены задачи и условия развития современного биологического образования, которые позволят воспитывать духовность школьной ученической молодежи в ноосферном измерении в социокультурном пространстве общеобразовательного учреждения.

Ключевые слова: ноосферная концепция, школьное биологическое образование, холизм, синергетика, аксиология, духовность.

NOOSPHERE CONCEPT OF SCHOOL BIOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE AS A MEANS OF THE SPIRITUALITY OF STUDENTS FORMING

N. I. Novykova

The article discusses the theoretical and methodological foundations of the formation of the spirituality of young students and the ways of its implementation. The necessity of developing and introducing new conceptual foundations for solving problems of human education, including environmental ethics and noospheric concept, by means of school biological education has been proved. The essence of the noospheric concept as the basis for educating a new type of personality: spiritual, humane, creative, active, responsible is analyzed. The features of didactic, scientific, and organizational and methodological support of school biological education as the means of implementing the culture-centric paradigm, which is a priority in the modern educational process of the New Ukrainian school, are determined. The phenomenon of personality spirituality has been proved as a multidimensional problem and the interdisciplinary nature of a holistic approach in pedagogy. Disclosed the meaning of the concept of "holism" and its use to explain the holistic approach to objects or phenomena. The necessity of introducing holistic education in the aspects of two models: multidimensional and multilevel as a way of spiritual and moral improvement, development of the world outlook culture of students is noted. Characterized are the decisive role of human spirituality, the planetary noosphere mind, spiritually-oriented education and science as the main priority factors of social progress during the period of gradual transition to a new noosphere era. The tasks and conditions for the development of modern biological education have been determined, which will allow the upbringing of the spirituality of school students in the noosphere dimension in the sociocultural space of a general educational institution.

Key words: Noosphere concept, school biological education, holism, synergetics, axiology, spirituality.

Новикова Ніна Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри природничо-математичної освіти Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (м. Львів, Україна). E-mail: ninov@ukr.net.

Novykova Nina Ivanivna – PhD in Pedagogics, Associate Professor, Head of Department of Natural and Mathematics Education, Communal Institution of Lviv Regional Council "Lviv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education" (Lviv, Ukraine). E-mail: ninov@ukr.net.

УДК 37; 378: 008: 17.022.1-057.875

ГУМАНІТАРНА КУЛЬТУРА ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СТРИЖЕНЬ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН НОРВЕГІЇ

Р. В. Олексієнко

ORCID 0000-0003-4756-0200

У статті аналізується сутність категорії «гуманітарна культура» як невід'ємний складник духовної культури та стрижень культурної ідентичності громадян Норвегії. Класичне гуманістичне мислення ґрунтується на розумінні людини як елементу соціуму – держави, нації, професійної спілки, яка є сталою у своїх характеристиках в силу усталеності цих соціальних утворень; норвезька духовна культура має визначальне значення для формування сприятливого гуманітарного середовища, що сприяє найбільш повному розвитку людської особистості. Гуманітарна культура в сучасному розумінні – світогляд Людини, втілений практично і прогнозований теоретично, заснований на вірі, що навколишній Світ можна уявити у свідомості. По-іншому, це універсальний комплекс матеріальних і духовних цінностей, створений виключно суб'єктивною (особистісною) свідомістю людини і суспільства. Це мораль, релігія, мистецтво, політика, філософія і т. п., що входить в поняття духовне. Гуманітарна культура виступає тим фундаментом, на основі якого будуються ефективні соціальні відносини, засновані на принципах взаємоповаги та поваги до моральних, духовних принципів всього суспільства та певних соціально-культурних груп. Формування гуманітарної культури сучасної людини можливо на залученні до активної творчої